

In the article of **Kozlov M.M. «Heavenly Warrior Hors in pagan imagination of the Eastern Slavs»** the author has considered such important, but aspect East slavic pagan, as a cult of pagan god Hors - the heavenly soldier, one of embodiments benevolent in relation to the person of spirits. The author has analyses an origin of a name of the given deity, has revealed the maintenance and ideological semantics of cult Hors at our ancestors of a pagan epoch.

Л. Москаленко (м. Київ)

ІСТОРИЧНІ ФОРМИ РЕЛІГІЙНОГО ЛІДЕРСТВА НА ОСНОВІ ІУДЕЙСЬКИХ ТРАДИЦІЙ

Основними структурними одиницями суспільства, як високоорганізованої соціальної системи, є соціальні інститути, що дають змогу створити міцну і стійку систему відносин між людьми, оформити соціальний порядок. Одним із головних елементів, що забезпечує функціонування соціального інституту є лідерство. Специфічні риси та особливі ознаки лідерства в політичній сфері активно досліджується вченими, в той час як духовне лідерство з його особливими характеристиками залишається поза їх увагою. В сучасному світі інститут лідерства в іудаїзмі має значний вплив на його послідовників, а тому важливим залишається дослідженням історичного коріння даного феномену, механізмів впливу лідера на послідовників течії та безпосередньо визначенням ролі духовного лідера в збереженні національних традицій іудаїзму.

Дослідження проблем лідерства в сучасних соціальних науках розгортається переважно в руслі теорій управління, оптимізації менеджменту й розвитку корпоративної етики. Питання релігійного лідерства взагалі і в іудаїзмі зокрема залишається дуже незначною дослідженою проблемою. Досить зазначити, що в авторитетній «Енциклопедії лідерства», виданій 2001 р. під редакцією М.Хеберта та Б.Клатта, категорія «релігія» взагалі не розглядається [The Encyclopedia of Leadership. Ed. by M.Hiebert and B.Klatt. -New York: McGraw-Hill, 2001]. Окремі проблеми релігійного лідерства піднімаються у працях, присвячених аналізу конкретних шляхів реалізації керівної ролі священнослужителів у релігійних громадах (переважно протестантських). Це, зокрема, роботи Р.Освальда та О.Крюгера «Тип особистості і релігійне лідерство» [Roy M. Oswald, Otto Kroeger. Personality Type and Religious Leadership. - New York: Alban Institute, 1988] та Л.Спірса «Шукаючий і слуга: рефлексії стосовно релігійного

лідерства»[Spears L. *Seeker and Servant: Reflections on Religious Leadership*. - Jossey-Bass, 1996].

Виходячи з актуальності теми, метою статті є виявлення ролі духовного лідера в житті єврейської громади, зазначення трансформаційних процесів в образі релігійного авторитету у різні періоди історії єврейського суспільства. Сформульована мета зумовлює необхідність розв'язання таких дослідницьких задач: виявлення і аналіз функцій релігійних лідерів, що належали до різних історичних груп; виокремити специфічні, характерні для кожної з історичних груп риси, та загальні, що є характерними для всіх форм лідерства; визначити механізми впливу релігійних лідерів на адептів.

Об'єктом наукової статті є іудаїзм як національна релігія. Предметом дослідження є релігійне лідерство як один з важливих елементів іудаїзму, що визначається специфічними його рисами.

Лідерство, як форма авторитету, має специфічні риси, що реалізуються в різних напрямках соціального життя суспільства, у тому числі й релігійному. Інститут лідерства в релігійній сфері заснований на фактах зв'язку з надприродними силами.

Поява релігійного лідерства, як автономного інституту, пов'язана із двома факторами. По-перше, з ускладненням і диференціацією суспільства, у якому релігія формується як самостійний соціальний інститут, що задовольняє духовні потреби й вимагає у зв'язку з цим певної своєї організації. По-друге, з ускладненням культових дій, виконання яких вимагало оволодіння спеціальними знаннями й навичками.

У різні історичні періоди інститут духовного лідерства здобував різні форми. Релігійне лідерство на ранніх етапах розвитку релігії не було оформлено в самостійний інститут, а існувало як один з елементів плем'яної влади. У патріархальних співтовариствах цей інститут представляли жерці й шамани, персони, що контактують зі сферою сакрального. У теократичних суспільствах давнього світу цю нішу зайняли релігійно-політичні лідери, які мали божественну генеалогію й родовід [Волобуєва М.М. Філософія насилія и институт лидерства в религиозной среде // Философские дескрипты. - 2002. - № 2. – С. 21]. В етнічних і національно-державних конфесіях релігійними авторитетами ставали носії харизми, яка засновувалася на інституті надприродного одкровення. У силу фундаментального оформлення релігій з'являються функціональні або ієрархічні лідери, що організовують і підтримують діяльність релігійних організацій.

Першою інституціональною формою релігійного авторитету в іудаїзмі було першосвященство. Основна релігійна діяльність, зосереджена в руках первосвященика, була спрямована на реалізацію церемоніально-обрядового аспекту, що є домінуючим на ранніх етапах оформлення іудаїзму. До осіб, які претендували на цей пост, висувалися жорсткі

критерії відбору: «священнослужителі повинні подвійно вирізнятися моральною чистотою» [Флавий И. Иудейские древности. – СПб: Крон-Пресс, 1994. – С. 131], вести духовно бездоганний спосіб життя. Крім того, що кандидат повинен мати найвищу релігійну зрілість серед духовних осіб, так само він повинен відрізнятися матеріальним достатком і фізичним здоров'ям. Першосвященство, як вищий релігійний чин, що має ряд привілеїв, спочатку переходило в спадщину, створюючи династію. Однак єврейська історія знає часи, коли кандидат на цю посаду або призначався світською владою, або ж обирався народом. Першосвященик був не тільки релігійним керівником громади, але й представником центральної влади, відповідальним за збір податків і внесення їх у казну. Поєднання релігійної й політичної влади поклало початок процесу делегітимізації, який призвів до ліквідації інституту першосвященства. У подальшому синтез релігійної і політичної влади розглядався як украй небажаний факт, оскільки міг сконцентрувати дуже багато влади у руках небагатьох.

Однієї з унікальних форм релігійного лідерства, фундаментальні основи якої були закладені іудаїзмом, є пророцтво. Платформою для появи пророцтва послужили монотеїстичні тенденції, що перебувають у тісному зв'язку з релігійними й етичними уявленнями. У домонотеїстичний період пророк, як релігійний діяч, відігравав іншу роль у громаді. Не будучи супротивником звичаїв і обрядів, що панували серед народів, він виступав проти ідолопоклонства й політеїзму. Релігійний зміст його діяльності носив більше наставницький характер.

Інститут пророцтва в іудаїзмі ґрунтується на фундаментальній передумові, що з покоління в покоління Бог відкриває свою волю через тих, кого він обирає для цієї мети. Пророк - харизматична особистість, наділена даром сприйняття Божественного послання й здатністю повідомляти це послання людям.

В іудейських традиціях виокремлюється кілька форм пророцтва. До першої групи віднесемо великих пророків єврейського народу Мойсея й Самуїла, діяльність яких датується періодом, коли авторитет релігійного лідера поширювався на всі сфери життя народу. Релігійну велич даної групи підтверджує форма, у якій було пророками отримано божественне одкровення. На відміну від інших пророків, що мали його як видіння або уві сні, Мойсей і Самуїл одержали одкровення у здоровому, притомному стані: «Говорю я з ним уста до уст, а не видінням, не загадками».

Мойсеєм були сформовані основні стандарти індивідуальної і соціальної поведінки для єврейського народу. Він, як головний пророк іудаїзму і наставник євреїв, узявся «показати їм шлях, яким вони повинні йти, і роботу, яку вони повинні робити» [Sicker Martin. The Political culture of Judaism. - London: Westport, 2001. - P.- 11].

Одним з основних чинників, що визначають діяльність пророків, є вербальний, який виражався в ефекті всезнайства. Усе, що говорять пророки, є Божим велінням, абсолютною істиною, а тому не підлягає

сумніву. На Синайській горі Мойсей звернувся до єврейського народу: «Не відкидайте того, що я скажу вам тепер, віднесіться до цього з належною увагою і розумінням, тому що я говорю з вами нині не від імені мого, а від імені Господа Бога. Постарайтеся зрозуміти всю велич того, хто говорить з вами і хто не нехтує вступити зі мною в зносини заради вашого ж блага. Адже при моєму посередництві удостоює вас тепер своїй мові не Мойсей, син Амарам і Іохаведи, а той, хто заради вас змусив Ніл текти кров'ю і сокрушив гординю єгиптян великими бідами» [Флавий И. Иудейские древности. – С. 112]. Пророки передають релігійну інформацію, відкриту для них Всевишнім, слово є основним джерелом пророцтва. Означена позиція підкреслюється формулою, що супроводжує пророкування: «Так говорить Яхве». Однак місія пророка не зводилася до прямого транслявання Слова Божого: він виступає як творчий інтерпретатор релігійної істини. Також важливу роль у пророцтві має етичний аспект, що виділяє й підкреслює пророків в очах їхніх adeptів як наділених всіма мислимими чеснотами. Пророк досконалий, він ідеальний, він втілює усі позитивні якості й відкинув усі негативні. Пророк є для своїх прихильників зразком духовної досконалості, етичної величі, що підкреслює його винятковість порівняно із загальними тенденціями свого часу. Як доказ зв'язку з вищою силою, виділяють магічний аспект діяльності пророків. Мойсей і Самуїл демонстрували чудотворні здатності у двох випадках: або коли єврейському народу загрожувала небезпека - як захисну функцію, або як аргумент у дискусії з опонентами - як переконуючу функцію. Наявність чудотворного таланту також засвідчувало істинність релігійного змісту в діяльності пророка. Коли пророк Ілля сотворив чудо, воскресивши померлого від хвороби сина сарапської жінки, то почув від неї: «Тепер-то я знаю, що ти Божий чоловік, а Господнє слово в устах твоїх - правда» (1 Цар. 17:24). Визначальною рисою пророцтва є його прогностична функція, що реалізується у формі ясновидіння й пророкування майбутнього. Кожен з пророків бачив лише певний етап майбутнього, що чекав на єврейський народ, а тому й пророкування, з одного боку - носило фрагментарний характер, а з іншого – було складовою єдиної релігійної лінії, що за змістом доповнювали один одного. Пророчий погляд на майбутнє не мав нічого спільного із пророкуваннями віщунів і ворожок, тому що виконував орієнтуючу функцію стосовно Божественних планів, яка визначала правильність або помилковість обраного шляху. Віщування мали вигляд нанизування фраз і вигуків, з фрагментарною та непов'язаною між собою інформацією, що відносилися до проблем сьогодення і носили приватний або національний характер, тоді як пророкування було елементом єдиної релігійної концепції, що охоплювало все людство і весь часовий простір. Віщуні найчастіше «пророкували» у відповідь на конкретний запит, тоді як єврейські пророки виступали з власною ініціативою. Часто за своєю структурою пророкування складалося з двох частин. У першій частині йшла мова про неминучу катастрофу, що чекає на єврейський народ за

віровідступництво, друга – описувала майбутнє євреїв, коли вони пройдуть шлях випробування.

До іншої групи пророків віднесемо релігійних лідерів, діяльність яких розгортається в єврейському суспільстві, оформленому інститутом політики: «Самуїл скликав іудеїв і дав свою згоду на обрання царя» [Флавий И. Иудейские древности. – С. 250]. Пророки цього періоду не були зовні схожі один на одного: вони відрізнялися як за соціальним статусом – серед них були і прості пастухи, і вищі аристократи, так і за плем'яною приналежністю – ізраїльтяни та іудеї. Проте всіх їх об'єднувало єдине світосприйняття: вони проповідували чистий монотеїзм і універсалізм, перебуваючи в постійній боротьбі з ідолопоклонством. Крім рішення трансцендентних проблем, пророки намагалися вирішити соціальні проблеми свого суспільства. Їх проповіді пронизані ідеєю соціальної справедливості. Тому пророки часто виступали не тільки в ролі релігійних авторитетів, але й у ролі викривачів царів та інших пануючих верств. Вже у VIII ст. до н.е. у Північному царстві пророк Амос виступав з гнівним викриттям тих, які зневажають бідного і вимагають від нього дарунки хлібом, беруть хабарі і перекручують у суді їх справи [Рижский М.И. Библейские вольнодумцы. – М.: Республика, 1997. - С. 18]. Саме пророки стали ініціаторами трансформації релігійного акценту з культової діяльності на морально-етичний аспект, в якому вимагалось дотримання законів моралі, визначених десятьма Божими заповідями. «Релігія Єгови поставила мораль на набагато міцнішу основу, ніж інші релігії, тому що в ній справедливість Єгови як бога, що вимагає дотримання відомих законів моралі, визнавалася абсолютною», - пише У.Р. Сміт [Смит У.Р. Иегова и пророки // Религия и общество: Хрестоматия по социологии религии. В 2-х ч. - Часть 1.- М., 1994. – С.125].

Всі свої натхненні одкровення пророки передавали у вигляді імпровізованих промов, які оформлялися в поетичну форму з рефренами і приспівами. Універсальною формою впливу на послідовників була емоційна проповідь, що роз'яснює віруючим релігійні й етичні питання в істинному їхньому значенні [Вебер. М. Избранное. Образ общества. - М.: Юрист, 1994. – С.134]. Проповідь, як механізм впливу на адептів, була продуктом винятково пророчої діяльності. Надалі, коли релігія здобуває інституціональних рис, стає сферою повсякденного, релігійна проповідь змінює свій зміст, акцент переноситься із суті віровчення на ідею релігійного порятунку.

Однією з основних функцій пророчої діяльності стала комунікативно- інформаційна, що реалізується в передачі духовних знань, згодом оформлених у релігійній літературі. З появою священних книг у єврейському суспільстві, на зміну пророцтву приходять інша форма релігійного керівництва, що підкреслює специфічні риси іудаїзму - мудрецьство. Мудрецьами в єврейській громаді називали осіб, що мали глибокі релігійні знання в області Тори й Галахи і реалізують їх шляхом

тлумачень й роз'яснень релігійних основ більшому колу adeptів. Вони вдивлялися в учення Всевишнього, замислювалися над пророцтвом, тлумачили мудрість всіх своїх попередників, бесіди відомих людей, загадки, приховані справи й притчі [Урбах Э.Э. Мудрецы Талмуда. – Израиль: Библиотека - Алия, 1989. - С. 324]. Мудрець є особистістю багатофункціональною. Часто різні сфери його діяльності були взаємопов'язані між собою. Однією з головних функцій, що визначають його релігійний авторитет, була вербально-роз'яснювальна, спрямована на демонстрацію знань релігійної літератури, уміння її трактувати й підтримувати вже закладені в суспільстві традиції. Мудреці громади часто засідали в судах і брали активну участь у поліпшенні судочинства, що дозволяє виділити й правову функцію їхньої діяльності. Вони були наставниками, керівниками поколінь, відповідальними за формування їх духовного образу. Саме це визначає їх освітньо-виховну функцію. При цьому основним заняттям мудреця залишалося вивчення Тори й власна духовна досконалість. Часто питання поєднання релігійної й суспільної діяльності викликало дискусії у колі мудреців. Категоричну позицію з цього питання займав один з найбільших релігійних авторитетів єврейського народу р. Шимон, стверджуючи, що мудрець повинен займатися винятково Торою, не відволікаючись мирськими турботами. Незалежно від займаної офіційної посади або відсутності такої, мудрець був наставником суспільства, авторитет якого походив від знань Тори.

Мудреці використовували механізми, впливаючи на adeptів і підкреслюючи свій авторитет, у формі релігійних диспутів, проповідей, тлумачення й роз'яснень релігійної літератури. За допомогою роздумів і дискусій мудреці намагалися в рамках загальноприйнятого релігійного вчення знайти розумні пояснення людського існування та вирішити інтелектуальні і моральні проблеми [Роберт Б.Й. Скотт. Традиция и литература мудрости. Библейские исследования. Сб. статей. – М.: Академическая серия, 1997. – С. 616]. Статус мудреця зобов'язував їх носіїв до певної поведінки, що відрізнялася духовною старанністю, релігійною послідовністю у виконанні приписів і богобоязливістю.

Мудречество, будучи легітимним втіленням релігійного керівництва, мало власну стратифікацію. На вищому ступені релігійної ієрархії стояв гаон, що вважався в євреїв найавторитетнішою особою в тлумаченні Талмуда й застосуванні його принципів при вирішенні питань повсякденного життя. Багато гаонів, відповідаючи на запити євреїв, писали респонси, коментарі яких були прецедентом і мали силу закону для всіх adeptів. Деякі видатні гаони коментували і викладали Закон у школах, які вони очолювали і, будучи верховними суддями, також втілювали його у життя общини. Кандидат на пост гаона повинен був виділятися не тільки релігійною вченістю, моральною величчю, але також мати адміністративний талант.

Особливим різновидом мудречества, в основі якого лежала вченість, були писарі, чия діяльність була спрямована на збереження релігійної літератури. Їхня робота полягала в переписуванні священних книг і ретельному дотриманні при цьому вірної передачі тексту [Урбах Э.Э. Мудрецы Талмуда. - С. 323] .

Якщо для пророків основними характеристиками їхньої діяльності була наявність змістовно-містичних або чудодійно-надприродних аспектів, то для мудреців визначальною рисою стали фундаментально глибокі знання Тори й Галахи, вміння їх витлумачувати та давати рекомендації з використання основних приписів у повсякденному житті. Авторитетом, до якого вони в основному апелювали, був для них дисциплінований розум і моральний досвід гідної людини [Роберт Б.Й. Скотт. Традиция и литература мудрости. Библейские исследования. – С. 616].

Рабинат, як форма общинної організації, є інституційним оформленням релігійного лідерства в іудаїзмі. Термін "рабин" є еквівалентним "господарю" або "докторові Закону". Цей титул надавався обмеженому колу людей, котрих вважали здібними до передачі і збереження традицій крізь тягар часу, людям, які були наділені владою нести відповідальність за майбутнє єврейського суспільства [Sicker Martin. The Political culture of Judaism. - London. P.- 64]. В історії рабинату можна виділити два періоди. Перший, теологічний, визначає рабинат як інститут, який реалізує релігійні, судові й виховні потреби громади. Одним з основних напрямків у реалізації релігійних прав адептів були ритуально-обрядові функції, покладені на керівника. Рабин, який очолював організацію, був одним з авторитетнішим духовних осіб, визначальною рисою якого була талмудична вченість і благочестива поведінка. У теологічний період посада рабіна, як правило, передавалася в спадщину, що викликало бурхливі дискусії в релігійних колах. Необхідність представляти єврейську громаду перед світською владою породило інститут головного рабинату, що мало акцент на політичному елементі. Однією зі сфер діяльності головного рабіна було регулювання податкових відносин між громадою й урядом. Також головний рабин мав повноваження знищувати або накладати хереми на порушників релігійного закону. Період характеризується домінуванням релігійної сфери над іншими, авторитетом і впливом рабіна в житті громади.

Другий період історії рабинату, як просвітницький, відзначається поширенням ідей освіти в колах єврейської молоді, процесом секуляризації. Результатом протистояння двох культур - світської і релігійної - стає падіння легітимності інституту рабинату й звуження його функцій. Вивчення Талмуду й іншої релігійної літератури в єврейській громаді стає незадіяним, та й ерудиція рабіна піддається сумніву, не вселяючи колишньої поваги. У цей період інститут рабинату здобуває виборний характер, що визначається в різних регіонах різним терміном. Результатом просвітительського «буму» стала зміна вимог до рабіна. У

Польщі з 1891 року особа, що претендує на місце рабина, повинна була обов'язково мати університетську освіту [Еврейская энциклопедия. – Москва: Терра, 1991. – Т.13. - С. 224]. Її діяльність обмежується винятково релігійно-духовною сферою, як практикуючого в ролі синагогального проповідника, що регламентує також обрядні процеси.

Висновки. Інститут лідерства, що існує в єврейській громаді, припускає можливість функціонування одночасно декількох форм духовного авторитету. Водночас кожна форма має свої специфічні риси. Пророцтво, як форма релігійного авторитету, з одного боку, носить елементи індивідуалізму, коли особисті якості пророка роблять цей феномен лідерства неповторним. З іншого боку, існує загальний знаменник, що поєднує різні групи пророків символічними й екстатичними діями, спрямованими на трансформацію моральних, виховних, культурних і правових аспектів громади. Обов'язковим для пророків є наявність чудодійно-надприродних елементів їхньої релігійної практики. Пророцтво, як феномен релігійного лідерства, запозичений іншими світовими релігіями. Мудречество на релігійній арені іудаїзму з'являється як форма духовного авторитету, що прийшла на зміну пророцтву. «Із дня, коли Святий Храм був зруйнований, пророкування було видалене від пророків і надане мудрецам» [Sicker Martin. The Political culture of Judaism. - London. - P. 25]. Крім моральних, виховних функцій, мудрець, посилаючись на знання релігійних основ іудаїзму, уміючи витлумачувати їх, взяв на себе право релігійного хранителя традицій громади. На відміну від пророків, одкровення яких направлено на людство в цілому, релігійна діяльність мудреців була спрямована на конкретних індивідів, на вирішення їх релігійних питань.

Діяльність релігійних лідерів була логічним продовженням попередньої форми. Першосвященство, втілюючи релігійні потреби громади, інтегрувало її навколо церемоніально-обрядового аспекту іудаїзму. У той час як пророки, будучи моральними гідями суспільства, розгортають активну релігійну діяльність, трансформуючи акцент на морально-етичній стороні, надаючи іудаїзму рис монотеїзму й універсалізму.

У всіх формах релігійного керівництва, оформлених єврейською громадою, важливо виділити три основних елемента: етичний, релігійно-функціональний і суспільно-представницький, що характеризують їх. Етичний елемент релігійного лідерства визначається як зразок релігійної досконалості, духовної зрілості, моральної чистоти й богобоязливості. Релігійно-функціональний елемент безпосередньо визначає акцент релігійної діяльності лідера громади. Він може мати форму обрядово-церемоніальної, пророчої, інтерпретаційної або наставницької діяльності. Суспільно-представницький елемент характеризує суспільну діяльність релігійного керівника в громаді.

Анотації

У статті **Л.Москаленко «Історичні форми релігійного лідерства на основ іудейських традицій»** досліджується інститут релігійного лідерства на основі іудейських традицій і його історичні форми: першосвященство, пророчество, мудречество і рабинат. Автор вивчає релігійний акцент діяльності кожної із форм лідерства, їх функціонування і основні механізми впливу на adeptів.

In the article of **LMoskalenko «Historical forms of religious leadership based on Jewish tradition»** investigates the institute of religious leadership on the basis of Judaic traditions as well as the historical forms of the leadership: pontificy, prophecy, pharisaism, and rabbinate. The author makes an attempt to arrange the religious aspect of the activity of each form of the leadership, to learn their functions and basic mechanisms of the influence to adherents.

З.Швед * (м. Київ)

ВИБІР «ІНШОГО» ЯК РЕАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОЇ СВОБОДИ В ІУДАЇЗМІ

Останні напрацювання релігієзнавчої школи України дають підстави стверджувати, що питання взаємодії релігії і нації у житті суспільства є окремим, важливим чинником у процесі осмислення етнорелігієгенезу, як складової більш загального процесу націєтворення. У цьому зв'язку варто згадати праці провідних науковців А.М. Колодного, О.Н. Сагана, Л.О. Филипович, П.Л. Яроцького, В.Є. Єленського та інших, які висвітлювали проблему розуміння ідентичності як багатопланового феномену, що функціонує на індивідуальному або груповому рівнях. При цьому актуалізоване питання щодо ролі усвідомлення власної відмінності від інонаціонального або інорелігійного оточення поставало як актуальна проблема, від способу розв'язання якої залежить відповідь і на запит відносно спонукальних чинників у процесі виокремлення ідентичностей.

В даній статті розглянемо особливості розуміння феномену іншого в єврейській релігійній традиції, зокрема, в Торі, як джерелі іудейської духовності, що не вивчалось іншими релігієзнавцями.

Об'єкт дослідження – феномен свободи в іудаїзмі. Предмет дослідження - особливості інтерпретації особистої свободи в іудаїзмі

* Швед З.В. – кандидат філософських наук, асистент кафедри релігієзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка.